

Гордиенко В. В., Гордиенко Г. М. Естетика византийського придворного церемониала через призму концепції потестарної имагології.

В статті розглянуто естетичний аспект византийського церемониала на основі методологічних підходів потестарної имагології. Охарактеризовано когнітивні можливості потестарної имагології при вивченні феномена влади. Виявлено зміст керівних функцій системи придворних ритуалів. Особливу увагу приділено вербальним і предметним потестарним символам. Розглянуто елементи церемоній і ритуалів, які підтверджували сакральний характер влади византийського імператора. Проаналізовано естетику візуальних і слухових компонентів придворних церемоній. Визначено характер емоціональних реакцій об'єктів церемониала.

Ключеві слова: естетика, церемоніал, ритуал, потестарної имагологія, образ влади, василевс, емоції.

Hordiyenko V. V, Hordiyenko G.M. Aesthetics of byzantine court nobility in the light of potestary imagology conception.

In this article aesthetic aspect of Byzantine court nobility on the basis of potestary imagology methodological approaches has been considered. The cognitive possibilities of potestary imagology in the study of the phenomenon of power has been described. The content of the system of court rituals leading functions has been clarified. Particular attention is paid to potestary verbal and objects` symbols. Elements of ceremonies and rituals that affirm the sacred character of the power of the Byzantine emperor has been illuminated. Aesthetics of court ceremonies visual and acoustic components has been analyzed. The character of the nobility objects` emotional responses has been defined.

Key words: aesthetics, nobility, ritual, potestary imagology, authorities image, basileus, emotions.

УДК 94(470+571):94(560)[«1945/...»

З.В. Священко

ПОЛІТИКА СРСР ЩОДО ТУРЕЧЧИНИ ТА ІРАНУ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статті досліджено особливості політики СРСР щодо Туреччини та Ірану після Другої світової війни в контексті геополітичних устремлінь Радянського Союзу: бажання отримати бази в Туреччині і в Середземному морі, і доступ до нафти в Ірані. Автор аналізує особливості перебігу конфлікту СРСР і Туреччини, звертаючи увагу на маніпуляцію радянською стороною правом вірменського і грузинського народів на самовизначення та становищем курдів у Туреччині. Наголошується на ролі США і Великобританії, які сформували єдину позицію щодо Туреччини, протистояти котрій СРСР було б неможливо. Також наголошується, що найгостріша політична боротьба в Ірані розгорнулася навколо питання виведення окупаційних військ. Радянський Союз вирішив використати азербайджанський і курдський національні рухи для встановлення свого впливу в країні. Зроблено висновок, що радянська політика в Туреччині та Ірані зазнала провалу, але суттєво вплинула на стосунки між СРСР і недавніми західними союзниками.

Ключові слова: Туреччина, Іран, СРСР, курдський рух, конфлікт, геополітика.

Перемога над нацистською Німеччиною і Японією зробили СРСР великою державою, вершителем світового порядку поряд із США і Великобританією. Й. Сталін і його оточення

могли торжествувати, адже німецький націонал-соціалізм був не лише розгромлений фізично, але і оголошений поза законом, в той час як комуністичний СРСР набув світового визнання. Не лише комуністи, але і тисячі інтелектуалів та студентів в колоніальній і напівколоніальній Азії, Африці і Латинській Америці, в тому числі в Китаї, Індії, Індонезії і В'єтнамі, дивились на Й. Сталіна як на безперечний авторитет.

Та Й. Сталін, не дивлячись на свою комуністичну фразеологію, уже давно вів великодержавний курс. Він мислив категоріями початку ХХ ст., категоріями політики в дусі Фрідріха Ратцеля і Карла Хаусхофена. Тільки розширення життєвого простору потрібно було йому не для блага народу, а для задоволення власного марносластва. Сталін не збирався допомагати закордонним комуністичним партіям і рухам в країнах, які лежали за межами периметра «сфери впливу», яка була реальна для СРСР.

Й. Сталін категорично відхилив в 1944 – 1945 рр. заклики болгарських і югославських комуністів надати допомогу комуністам Греції, які розпочали громадянську війну з урядом грецького короля.

Він, однак, розраховував, що США підуть йому на поступки в інших питаннях: він хотів отримати бази в Туреччині і в Середземному морі, і доступ до нафти в Ірані. Й. Сталін також надіявся, що англо-американські протиріччя, а можливо і післявоєнна економічна криза примусять США забрати війська із Європи. Тоді СРСР зміг би не лише закріпити свій контроль над Східною Європою і окупованою частиною Німеччини, але і поширити свою сферу впливу на іншу частину Німеччини, а також на Францію і Італію, де діяли могутні компартії. Саме цим і була зумовлена участь СРСР в окремих локальних війнах і конфліктах після завершення Другої світової війни.

Тема обраного нами дослідження є актуальна, адже зовнішня політика сучасної Росії має багато спільного із політикою Й. Сталіна. Той же великодержавний курс, ті ж прагнення задоволення власних апетитів за рахунок інших, здебільшого сусідніх держав.

В історіографії проблеми, що досліджується варто виділити декілька праць. Конфлікту СРСР і Туреччини присвячені дослідження Дж. Гансали [1; 2], в яких автор розглядає геополітичні устремління СРСР, аналізує перебіг подій радянсько-турецького конфлікту. Цей же автор досліджує також стосунки Ірану та СРСР на початку «холодної війни» в контексті вивчення азербайджанської кризи [3]. Є колективні дослідження, що розглядають проблеми взаємовідносин між СРСР і Туреччиною [4], значна увага тут приділяється післявоєнному конфлікту та його врегулюванню. Однак загалом вище означена проблема ще не була предметом активного наукового інтересу вітчизняних істориків, а тому стала предметом нашого аналізу. Отже, у межах запропонованої розвідки автор ставить за мету дослідити особливості політики СРСР щодо Туреччини та Ірану після Другої світової війни, в контексті геополітичних устремлінь Радянського Союзу.

Із закінченням радянсько-німецької війни СРСР приступив до активного проведення нового політичного курсу, пов'язаного з поширенням радянського впливу на сусідні території. Поки США були кровно зацікавлені в якнайшвидшому вступі СРСР у війну з Японією, посол М.М. Литвинов вважав, що союзники будуть: «більш розташовані до поступливості, ніж після переможного завершення ними війни на сході» [5, с. 339]. Якщо питання про Східну Європу було в загальних рисах вирішено в ході Ялтинської конференції, то на країни Близького Сходу, які не брали участі у війні, у СРСР були особливі види.

Ініціатором радикального перегляду взаємовідносин між Туреччиною та СРСР стала Москва. Радянський уряд справедливо бажав бачити у своїх сусідах з усіх боків союзників, тому був зацікавлений у встановленні впливу в Туреччині та Ірані. Старий договір про дружбу і нейтралітет 1925 р. і Конвенція про режим проток в Монтре 1936 р. не задовольняли вимог безпеки південних кордонів СРСР. Головним чином Сталін був незадоволений недостатнім дотриманням Туреччиною нейтралітету під час Другої світової війни та порушеннями режиму проток. Умови для політичного тиску на Туреччину склалися сприятливі: авторитет СРСР був як ніколи великий, а Туреччина фактично опинилася в міжнародній ізоляції, так як великі держави відразу після закінчення війни з

Німеччиною були зайняті врегулюванням європейських і далекосхідних проблем. На Потсдамській конференції представник Великобританії сам першим висловився за зміну режиму проток. Однак точка зору союзників докорінно відрізнялася від турецької та радянської. США і Великобританія були прихильниками повної свободи навігації в протоках і Чорному морі, проте на Потсдамській конференції це питання так і не було вирішено. У підсумку кожній із сторін було запропоновано самостійно вирішити це питання з Туреччиною, надавши, таким чином, деяку свободу дій радянській дипломатії [1, с. 144].

Тиск на Туреччину з боку СРСР проводився поетапно. 19 березня 1945 р. було денонсовано Договір про дружбу і нейтралітет 1925 р. 7, і 18 червня 1945 р. відбулися історичні зустрічі глави радянського зовнішньополітичного відомства В.М. Молотова і посла Туреччини в СРСР С. Сарпера, на яких було висунуто три основних вимоги: спільний контроль над протоками, надання СРСР воєнних баз у протоках і задоволення територіальних претензій – передача під юрисдикцію СРСР округів Карс і Ардаган. Турецька сторона погоджувалася лише на укладення з СРСР союзного договору проти можливої агресії з боку європейських і середземноморських країн, а також пропонувала укласти договір про купівлю зброї у СРСР для того, щоб забезпечити охорону проток. Посол Туреччини в СРСР пропонував умови, на яких згодом можна було збудувати нові дружні радянсько-турецькі відносини, принаймні попередити розгортання американських баз, у тому числі з ядерною зброєю, на кордонах з СРСР, що відбулося в 1950-і рр. Однак Молотов не відступив ні від однієї зі своїх вимог і відмовився укласти договір, що негативним чином відбилося на подальших відносинах між країнами [6, с. 106].

Радянський уряд вважав свої жорсткі вимоги обумовлені двома причинами: недостатньо дружній нейтралітет Туреччини під час Великої Вітчизняної війни (у тому числі порушення конвенції про режим проток), а також несправедливість договору 1921 р., за яким Республіці Туреччина відійшли території Карса і Ардагана, приєднані до Російської імперії за Берлінським трактатом 1878 р.

В якості одного з аргументів, покликаних вплинути на міжнародне співтовариство, Радянський уряд використовував право вірменського і грузинського народів на самовизначення. Територіальні вимоги до Туреччини пред'являлися як з боку офіційних радянських органів Вірменської РСР і міжнародних вірменських організацій, що піднімали тему трагічних подій 1915 р., так і грузинською стороною. Народні комісаріати закордонних справ Грузії та Вірменії підготували за запитом НКЗС СРСР довідки, що підтверджували справедливість територіальних претензій республік до Туреччини, також у грудні 1945 р. в центральних радянських газетах «Правда», «Известия» та «Червона Зірка» було опубліковано лист грузинських академіків С. Джанашиа і Н. Бердзенішвілі «Про наші законні претензії до Туреччини». Радянський Союз намагався представити територіальні претензії до Туреччини як ініціативу союзних республік, малих народів, що вимагають назад незаконно відторгнуті території, а офіційні ЗМІ, що передавали в ефір цю інформацію, такі, як «Всесоюзне радіо», – всього лише трансляторами цих претензій. Офіційної ноти з вимогами до турецького уряду не послідувало [7, с. 321].

У відповідь на радянські претензії в пресі Туреччини та Великобританії розгорілася антирадянська кампанія. Турецькі політики неодноразово ділилися своїми побоюваннями з цього приводу з колегами з США і Великобританії, що як і раніше залишалася союзником Туреччини. Турецький народ, який протягом більше 20 років виховувався в руслі націоналістичної ідеології та на прикладах визвольної боротьби за територіальну єдність Туреччини, вкрай негативно поставився до пропозицій СРСР. Антирадянська кампанія, що утихла в 1944 р. не без втручання центральної влади, відновилася з новою силою. У країні практично не залишилося прихильників СРСР: під приводом протесту проти вимог з його боку територіальних поступок 4 грудня 1945 р. були розгромлені редакції лівих газет, які критикували не так зовнішню, скільки внутрішню політику НРП і турецької буржуазії [8, с. 98].

2 березня 1946 р. СРСР, згідно з міжнародними зобов'язаннями, повинен був вивести війська з Північного Ірану. Однак, за повідомленнями іноземних дипломатів в цій країні,

відбувався зворотний процес. Активізувалися рухи за автономію Південного Азербайджана та іранських курдів, які користувалися підтримкою СРСР. Москва вимагала від Тегерана лояльності та надання концесій, подібних британським, на нафту Північного Ірану. Радянські війська в Ірані були свого роду гарантією підписання такого договору, їх виведення відбулося одразу після того, як концесійна угода була підписана прем'єр-міністром уряду Ірану Ахмедом Кавамом. Одночасно з посиленням міжнародної напруженості навколо Ірану посилювався натиск СРСР на Туреччину. За повідомленнями американських консульських працівників з радянської зони окупації в Ірані, в першій половині березня 1946 р. спостерігалася концентрація військ в Тебрізі і їхні маневри, в тому числі і в бік кордону з Туреччиною. У той же самий час посол США в Туреччині Вільсон доповів про концентрацію радянських військ в Румунії та Болгарії, а також на північно-східному кордоні з Туреччиною і припустив швидкий початок військової операції. Поряд з цим посол СРСР Виноградов в черговий раз повторив вимоги СРСР до проток і територій Північно-Східної Анатолії [9, с. 246].

За повідомленнями безпосередніх учасників подій, на кордоні Вірменії і Туреччини радянські війська стояли в повній бойовій готовності, були розгорнуті польові шпитали, баки танків повні пального. Середній командний склад знав, що планується операція проти Туреччини, на випадок чого був готовий запечатаний конверт з вказівками до проведення операції. Однак, як заявляє респондент, в двадцятих числах березня був відданий наказ відвести війська. До цих пір невідомо, що змусило СРСР відмовитися від планів силового вирішення іранської і турецької проблем, які, без жодного сумніву, перебували в тісному зв'язку один з одним. Швидше за все, не обійшлося без прямого тиску з боку США і Великобританії. З 24 березня до 9 травня радянські війська покинули територію Ірану, чим прирекли на знищення створені СРСР структури азербайджанського і курдського самоврядування. Війська в Болгарії та Вірменії були відведені далі від кордону, а 6 квітня 1946 р. лінкор «Міссурі» з прахом померлого в 1944 р. турецького посла М. Ертегюна пришвартувався до причалу Стамбула. Цей візит, як відмічали і зарубіжні, і вітчизняні історики, став символом нового етапу американо-турецьких відносин, які перейшли на стадію залежного, нерівноправного співробітництва [10, с. 289].

Проте радянський тиск на Туреччину не припинився. Тепер увагу Кремля привернуло становище курдів у Туреччині. У центральній пресі з'явилися статті, що висвітлювали курдський національний рух, який, за словами американського посла в СРСР Сміта, мав стати вирішальним фактором у розвитку радянсько-турецьких відносин, замінивши претензії з боку Грузії та Вірменії. У червні 1946 р. посол СРСР у Туреччині Виноградов в черговий раз позначив вимоги СРСР, а 7 серпня в МЗС Туреччини було представлено офіційну ноту «Про Конвенцію Монтре по чорноморських протоках», в якій були відсутні територіальні претензії, але пропонувалася угода про спільну оборону проток при вирішальній ролі чорноморських держав у забезпеченні режиму пропуску кораблів. Пропозиції СРСР були відкинуті спочатку США і Великобританією, а потім Туреччиною [11, с. 299].

24 вересня 1946 р. СРСР виступив з повторною нотою, що доводила нездатність Туреччини поодиноці обороняти протоки (як приклад приводилися порушення режиму німецькими кораблями в ході Другої світової війни) і необхідність побудови радянських баз на її території. Союзники і Туреччина знову відкинули радянські вимоги і запропонували скликати міжнародну конференцію з цього питання. Скликання такої конференції не входило у плани СРСР, так як у США, Туреччині і Великобританії сформувалася єдина позиція, протистояти котрій було б неможливо. Таким чином, до кінця 1946 р. всі спроби СРСР по зміні режиму проток закінчилися провалом, і положення Конвенції Монтре виявилися законсервованими аж до наших днів.

Ситуація в Ірані складалася наступним чином. З метою залучення Ірану до антигітлерівської коаліції 29 січня 1942 р. в Тегерані було підписано договір про співпрацю та взаємодопомогу Ірану з Британією та СРСР, хоч війну Німеччині, та й то формально, Іран оголосив лише 9 вересня 1943 р. Договір передбачав поважання союзниками територіальної

цілісності, суверенітету й незалежності Ірану та захист його від агресії з боку Німеччини та інших держав, для чого СРСР і Британія одержали право утримувати на території країни свої збройні сили під час війни і ще півроку після її завершення.

Отже, після завершення Другої світової війни в Європі найгостріша політична боротьба в Ірані розгорнулася навколо питання виведення окупаційних військ. Уже 19 травня 1945 р. уряд Ібрахіма Хакімі (1869-1959) висунув вимогу прискорення евакуації. Британія пішла назустріч і погодилася вивести свої війська з усіх районів, за винятком нафтовидобувної зони на узбережжі Перської затоки. Але СРСР свої війська залишив, лише замінивши в Тегерані військових на тисячі цивільних службовців. Навіть більше того, для результативнішого тиску на іранський уряд Кремль вирішив використати азербайджанський і курдський національні рухи.

За сприяння радянської окупаційної адміністрації, очолюваної першим секретарем ЦК Компартії Азербайджанської РСР Мір-Джафаром Багіровим, осередки «Туде» в серпні 1945 р. заволоділи державними установами в Іранському Азербайджані, вимагаючи його широкої національно-територіальної автономії. Наступного місяця з радянської ж ініціативи було створено Демократичну партію Азербайджану (ДПА) під керівництвом ветерана КП і Комінтерну, экс-міністра внутрішніх справ Гілянської радянської республіки Мір-Джафара Пішеварі (1892-1947), якому вдалося уникнути сталінських репресій, повернувшись у 1936 р. з групою репатріантів на батьківщину. У листопаді 1945 р. під контролем радянських військ в Іранському Азербайджані відбулися сфабриковані «вибори» до Всенародних зборів (депутати «обиралися» на мітингах), які зажадали від шаха і прем'єр-міністра надання регіонові автономії і закликали тюркське населення до «священного повстання»; 10 грудня в Тебризі був створений Азербайджанський національний уряд з Пішеварі на чолі, а за два дні – проголошено «Демократичну Республіку Азербайджан» (ДРА) [12, с. 251].

Схожі процеси відбувалися в Іранському Курдистані, де за підтримки радянських представників 25-28 жовтня 1945 р. в Мехабаді пройшов установчий з'їзд Демократичної партії Курдистану (ДПК). Її кістяк склали активісти націоналістичного угруповання «Комала» (курд. – «Комітет»), а головою став градоначальник, спадковий суддя Казі Мухаммед (1901-1947). Попереднього місяця він відвідав Баку і заручився підтримкою Багірова, нейтралізувавши наміри керівництва ДПА включити курдські райони до складу азербайджанської автономії. Офіційне проголошення «Курдської Народної республіки» (у складі округів Мехабада, Бане, Сердешта, Тергевера й Ушну, що входили до «нейтральної смуги», але перебували в полі радянського впливу) відбулося на масовому мітингу на центральній площі Мехабада 22 січня 1946 р. її президентом став Казі Мухаммед. На відміну від Іранського Азербайджану, курдський уряд за відсутності радянських військ залежав від племінної верхівки і не наважувався на втручання в суспільно-економічні відносини, зосередившись на культурній політиці.

Оскільки на Московській нараді міністрів закордонних справ СРСР, США і Британії у другій половині грудня 1945 р. В. М. Молотов відмовився від створення комісії «Великої трійки» з проблеми Ірану, останній 16 січня 1946 р. звернувся до Ради Безпеки ООН зі скаргою на «радянське втручання у внутрішні справи» країни. ООН виказала безсилля, наголосивши 30 січня, що проблема радянської окупації має вирішуватися шляхом прямих переговорів між Тегераном і Москвою. Це по-східному майстерно й витончено випало зробити іранському політичному довгожителю Ахмаду Каваму-ес-Салтане, який за два дні до згаданої ухвали ООН очолив іранський уряд (учетверте у своїй політичній кар'єрі): 19 лютого – 11 березня 1946 р. він був з офіційним візитом у Москві й пообіцяв там нормалізацію відносин з СРСР та проведення в Ірані соціальних і демократичних реформ – включно з безплатною роздачею селянству державних земель. Успіхові просуванню переговорів опосередковано сприяло завершення 2 березня виведення з Ірану британських та американських військ [12, с. 252].

Витримавши дипломатичну паузу, через півмісяця по завершенні візиту Кавама-ес-Салтане Кремль оголосив про згоду вивести радянські війська з Ірану протягом шести

тижнів, якщо Рада Безпеки ООН не втручатиметься в цю справу. А 4 квітня 1946 р. в Тегерані, всупереч застереженням меджлісу і законів про нафту від 2 грудня 1944 р., який забороняв надавати сировинні концесії іноземцям, Кавам-ес-Салтане підписав угоду про створення змішаного Ірансько-радянського товариства з розвідки й експлуатації нафтових родовищ у Північному Ірані. Причому протягом перших 25 років 51% капіталу компанії мав належати радянському урядові, решта – іранському, а в наступній чверті століття – 50% на 50% [3, с. 147]. Щоправда, статут Товариства підлягав ратифікації меджлісом через шість місяців після оголошення Кремлем рішення про виведення радянських військ, тобто до 24 вересня 1946 р. У свою чергу Тегеран зобов'язувався вступити в прямі переговори з Азербайджанським національним урядом.

Отже, 9 травня 1946 р. евакуація радянських військ була завершена, а за особистим наказом Сталіна разом з ними на північ пішла й Національна армія Азербайджану, яка могла б чинити опір шахським військам.

Незабаром після виведення радянських військ іранський уряд фактично «торпедував» всі раніше досягнуті домовленості з Москвою. 21 листопада 1946 року прем'єр-міністр Кавам-ес-Салтане під приводом виборчої кампанії заявив про введення в усі провінції, включаючи Іранський Азербайджан, урядових військ. СРСР обмежився тільки «дружнім попередженням» і рекомендацією відмовитися від таких планів. Зі вступом військ в Іранський Азербайджан 11 грудня 1946 р. національно-демократичний рух в цій провінції, як і в Іранському Курдистані, був жорстко придушений. Обраний до середині 1947 р. новий склад меджлісу відмовився ратифікувати радянсько-іранську угоду про спільне нафтове товариство [13, с. 35].

Розсерджена Москва у відповідь зробила ставку на іранських курдів, організувавши бази підготовки бойовиків на території Радянського Азербайджану. Головна мета полягала в розпалюванні повстання на території Іранського Курдистану. У 1947 р. озброєні загони курдів чисельністю до 2 тисяч чоловік під командуванням мулли М. Барзані перейшли кордон з Іраном і вступили в бій з шахськими військами на території Іранського Азербайджана, проте незабаром відійшли під ударами регулярних іранських частин. Барзані став наполягати на формуванні курдських бойових формувань, але реалізувати цей план в повній мірі не вдалося. Курдів готували і націлювали на проведення диверсійних операцій на Близькому Сході, зокрема, на виведенні із ладу нафтопроводів на території Іраку, Ірану і Сирії в разі виникнення військових дій або прямої загрози ядерного нападу на СРСР.

Перспектива ж самовизначення самих курдів, їх наполегливе прагнення утворити самостійну державу Курдистан мало хвилювало не тільки Вашингтон і Лондон, а й Москву [13, с. 35].

В цілому наслідки «іранської кризи» далеко вийшли за регіональні рамки. Події навколо Ірану вплинули на становлення тих компонентів післявоєнної системи міжнародних відносин, які склали основу політики «холодної війни»: партнерство США і Англії (їх «особливі» стосунки) проти СРСР і його політики в стратегічно важливих районах; відмова США від ізоляціоністської політики і перехід до глобалізму; вироблення стратегії «стримування» комунізму; залучення країн «третього» світу в протиборство великих держав та ін.

Таким чином, роль основного переможця у війні суттєво змінила міжнародне становище Радянського Союзу, який став одним з визнаних лідерів світового співтовариства. Нове становище СРСР у світі, розширення його кордонів, наявність потужної армії, зростання впливу породили у Й. Сталіна прагнення до подальших територіальних претензій.

Після закінчення Другої світової війни сталінське керівництво проводило досить активну політику в країнах Азії. Радянський уряд бажав бачити у своїх сусідах з усіх боків союзників, тому був зацікавлений у встановленні впливу в Туреччині та Ірані. Сталін хотів отримати бази в Туреччині і в Середземному морі, і доступ до нафти в Ірані.

Коли СРСР висунув жорсткі вимоги до Туреччини, то Захід розцінив це як намагання Радянського Союзу розв'язати на свою користь питання про Чорноморські протоки.

Зважаючи на велике стратегічне значення проток і самої Туреччини, Захід не бажав вирішення цього питання на користь СРСР. Туреччина звернулася по військову допомогу до США і 30 вересня 1946 р. у Вашингтоні був підписаний американсько-турецький договір про постійне базування американських військово-повітряних сил на турецькій території. Радянський союз програв досить суттєво. Іранський уряд теж повністю повернувся у бік Заходу: скасував всякі автономії на півночі країни і розпочав жорстоке переслідування комуністів.

Отже, радянська політика в Туреччині та Ірані зазнала провалу, але суттєво вплинула на стосунки між СРСР і недавніми західними союзниками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гасанлы Дж. СССР – Турция: от нейтралитета к холодной войне 1939 – 1953 / Дж. Гасанлы. – М.: «Центр Пропаганды», 2008. – 663 с.
2. Гасанлы Дж. СССР – Турция: полигон холодной войны [Text] / Дж. Гасанлы; науч. ред. Э. Р. Исмаилов. – Баку: Адилоглы, 2005. – 554 с.
3. Гасанлы Дж. СССР – Иран: азербайджанский кризис и начало холодной войны (1941-1946 гг.) / Дж. П. Гасанлы; науч. ред. С.М. Алиев. – М.: Герои отечества, 2006. – 560 с.
4. СССР и Турция: 1917 – 1979 гг. – М.: Наука, 1981. – 320с. – (СССР и страны Востока).
5. Печатнов В.О. Сталин, Рузвельт, Трумэн: СССР и США в 1940-х гг. / В.О. Печатнов. – М.: Терра – Книжный клуб, 2006. – 458 с.
6. Чуев Ф. Сто сорок бесед с Молотовым: Из дневника Ф. Чуева. / Ф. Чуев. – М.: ТЕРРА, 1991. – 623 с.
7. Советская внешняя политика в годы «холодной войны» (1945–1985). Новое прочтение [Текст] / отв. ред. Л. Нежинский. – М.: Международные отношения, 1995. – 512 с.
8. Сотниченко А. Республиканская Турция. Поиск путей развития / А.Сотниченко // Ближний Восток: война и политика = Middle East : War and Politics / под ред. Г.Г. Исаева и А.А. Сотниченко. – М.: Изд. Дом Марджани, 2010. – 288 с.
9. Россия и Закавказье: реалии независимости и новое партнерство / Под ред. Р.М. Авакова, А.Г. Лисова / ИМЭМО РАН. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 2000. – 547 с.
10. Алиев С.М. История Ирана. XX век. / С.М. Алиев. – М.: ИВ РАН Крафт+, 2004. – 649 с.
11. Россия и Черноморские проливы (XVIII – XX столетия): [Моногр.]. – М.: Междунар. Отношения, 1999. – 560 с.
12. Головченко В.І. Нова історія Азії та Африки: колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посіб. / В.І.Головченко, В.А.Рубель. – К.: Либідь, 2010. – 520 с.
13. Лавреинов С.Я. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах / С.Я. Лавреинов, И.М. Попов. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 778 с.

Священко З.В. Политика СССР относительно Турции и Ирана после Второй мировой войны.

В статье исследованы особенности политики СССР в отношении Турции и Ирана после Второй мировой войны в контексте геополитических устремлений Советского Союза: желание получить базы в Турции и в Средиземном море, и доступ к нефти в Иране. Автор анализирует особенности протекания конфликта СССР и Турции, обращая внимание на манипуляцию советской стороной правом армянского и грузинского народов на самоопределение и положением курдов в Турции. Отмечается роль США и Великобритании, которые сформировали единую позицию в отношении Турции, противостоять которой СССР было бы невозможно. Также отмечается, что острая политическая борьба в Иране развернулась вокруг вопроса вывода оккупационных войск. Советский Союз решил использовать азербайджанский и курдский национальные движения для установления своего

влияния в стране. Сделан вывод, что советская политика в Турции и Иране провалилась, но существенно повлияла на отношения между СССР и недавними западными союзниками.

Ключевые слова: Турция, Иран, СССР, курдское движение, конфликт, геополитика.

Svyaschenko Z. Soviet policy on Turkey and Iran after World War II.

In the article to investigated features of Soviet policy on Turkey and Iran after World War II in the context of the geopolitical aspirations of the Soviet Union: the desire to get a base in Turkey and the Mediterranean, and access to oil in Iran. The author analyzes the peculiarities of the conflict, the USSR and Turkey, drawing attention to the manipulation Soviet side the right of the Armenian and Georgian peoples to self-determination and the situation of Kurds in Turkey. It is noted the role of the US and Britain, who have formed a common position on Turkey, which confront the USSR would be impossible. It is noted that an acute political struggle in Iran unfolded around the issue of withdrawal of the occupying militarys. The Soviet Union decided to use Azeri and Kurdish national movement to establish its influence in the country. It is concluded that Soviet policy in Turkey and Iran has been a failure, but had a major impact on relations between the USSR and the recent Western allies.

Keywords: Turkey, Iran, the Soviet Union, the Kurdish movement, conflict geopolitics.

УДК 94 (477)

С. С. Троян

**США В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПІСЛЯ 1991 РОКУ:
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ**

Міжнародні відносини проходять новий етап становлення з 1991 р. Сучасну міжнародну систему можна назвати постбіполярним світом. Він має складну структуру і вимагає системного аналізу сучасних міжнародних відносин. Система міжнародних відносин у сучасному світі має дуже складну будову і будь-яке визначення чи типологія тільки більш або менш умовно відображає міжнародні реалії. Концептуальні підходи до розуміння сучасного етапу еволюції міжнародних відносин активно розробляють науковці різних країн. Вагомий вплив на сучасний стан і перспективи міжнародних відносин справляє політика США як єдиної наддержави сучасності.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, постбіполярний світ, міжнародна система, Друга холодна війна, США.

Теоретичне осмислення і концептуальні підходи до розуміння сучасного етапу еволюції міжнародних відносин і ролі, яку в цьому процесі відіграють великі держави, насамперед США як єдина наддержава, були закладені в період руйнації двополюсного світу епохи Холодної війни 1945 – 1991 рр. і формування нових основ світового та міжнародного порядку. Постбіполярні міжнародні відносини як сфера дії та взаємодії численних і різноманітних державних і недержавних акторів у політичній, дипломатичній, економічній, культурно-гуманітарній, науково-технічній тощо площинах є предметом системного аналізу, який органічно поєднується із виокремленням і детальною характеристикою значимих структурно-функціональних складових усього міжнародного комплексу.

Особливість цього процесу полягає в тому, що крах післявоєнного устрою відбувся в мирних умовах. З'явилися, відповідно, дефініції нової епохи в міжнародних відносинах, які набули швидкого поширення і навіть стали крилатими. Назвемо, наприклад, «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона [16] чи «кінець історії» Ф. Фукуями [15], «футурошок» і «третю хвилю» Е. Тоффлера [12], «інформаційну епоху» М. Кастельса [6], «світ без кордонів» Зб. Бжезинського [1] або «світ-систему» І. Валлерстайна [3], «уніполярну міжнародну